

Kamenická, Eva

**Stavební vývoj areálu cisterciáckého kláštera v Plasích ve světle
archeologických výzkumů**

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 57-[80]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140181>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Stavební vývoj areálu cisterciáckého kláštera v Plasích ve světle archeologických výzkumů

EVA KAMENICKÁ

Příspěvek „K otázce využití nových písemných pramenů v archeologické praxi“ (Sommer 1983, 531–4) mě podnítl ve snaze věnovat se intenzivněji problematice cisterciáckého kláštera v Plasích, zejména stavebnímu vývoji areálu. Cílem je shromáždit závažné poznatky ze SPH minulých let, týkající se poznání starší etapy existence kláštera před husitskými válkami, jeho stavební obnovy v 1. pol. 17. století až po nákladnou realizaci staveb cisterciáckého kláštera v době vrcholného baroka. Současně probíhající stavební aktivity při rekonstrukci klášterních staveb, terénní úpravy v areálu a obnova vodního režimu pod mohutnou budovou barokního konventu i v areálu přináší řadu nových poznatků k jeho vývoji.

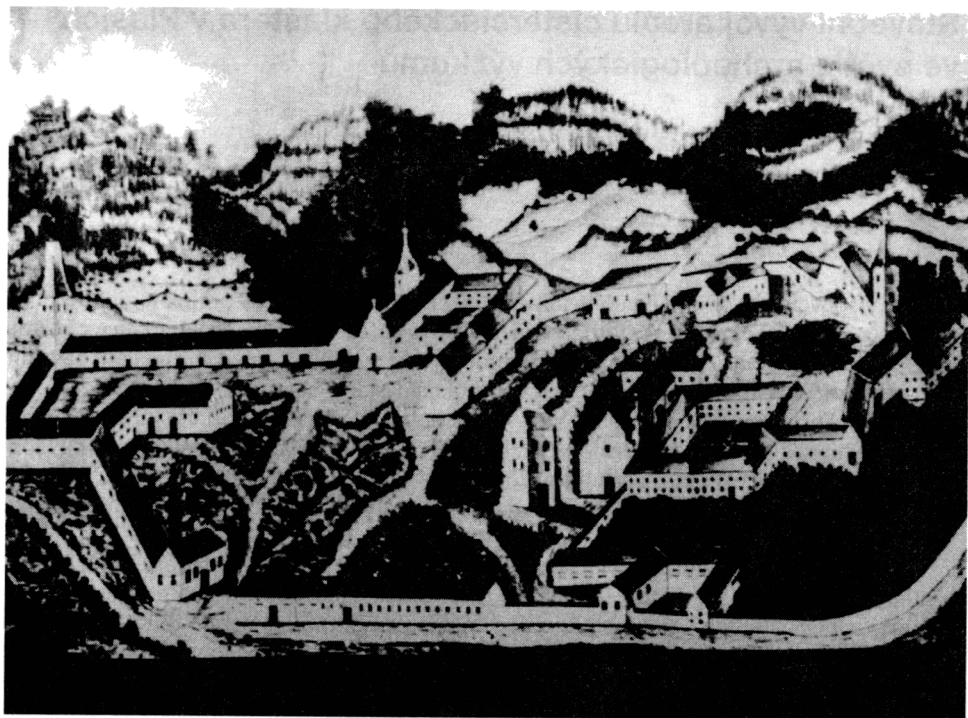
Tento obraz lze doplnit částečně zjišťovacím výzkumem A. Friedla (PA 1921, 266–8) a náhodně učiněnými nálezy při zemních pracích v areálu kláštera. Shrnutí poznatků s konfrontací popisu areálu z barokních kronik a známé ikonografie je náplní tohoto příspěvku a navazuje novými fakty na výše uvedenou práci. Tyto vědomosti mohou v současné době doplnit vlastními výsledky archeologického výzkumu severně od královské kaple a poznatky z terénního průzkumu.

Interpretace archeologického výzkumu středověkých lokalit se neobejde bez důkladného studia písemných pramenů a ikonografie; současně s poznáním archeologických situací však nastupuje nutnost hloubkového SHP jako nedílná součást při poznávání stavebního vývoje klášterního areálu.

Počátky založení plaského cisterciáckého kláštera, známé především z podání barokních kronik z 1. pol. 18. století, jsou datovány dosti věrohodně, byť existuje několik variant osazení Plas (Bukačová 1994, 4–6). Dobu založení a osazení kláštera měl ověřit při

Obr. 1. Jan Willenberg – cisterciácký klášter v Plasích od JZ, kol. r. 1600.

Obr. 2a, b. Klášter Plasy – anonymy kolem r. 1670, olej.

cestě na generální kapitulu do otcovského kláštera do Citeaux sekretář generálního vikáře Josef Jahn v r. 1699. Tam, v „klášterní matrice“ cisterciáckých mužských klášterů – Tabule fundacionum Monasteria Virorum – je zapsáno doslovně: „Plasy, dcera Langheimu, založeny v r. 1145, 8. Kal. Aprilis (25. března).“ Jahn opsal i data založení dalších cisterciáckých klášterů v Čechách a na Moravě (Jahn 1699).

Středověké prameny poskytují však jen skoupé informace k stavebnímu vývoji kláštera. Nejcenějším materiálem pro poznání středověkého areálu je rytina Plas od Jana Willenberga z doby kolem r. 1600 (obr. 1), dále dvě anonymní vyobrazení areálu kláštera z doby kolem r. 1670, kdy byla již přestavěna bazilika Nanebevzetí Panny Marie a nebylo započato ještě s demolicí starých staveb v místě sýpek u královské kaple ve východní části areálu. Tyto dvě kresby se od sebe liší v množství zaniklých objektů i v celkovém pohledu, nejde patrně o kopii téhož. Perokresba kopie F. Trísky z počátku 19. století znázorňuje klášter od JZ pouze ke kostelu Panny Marie „u brány“, je velmi schématická, s porušenou perspektivou. Pro srovnání slouží dobře druhé vyobrazení, dosud nepublikované, kde je zároveň celý areál z nadhledu, rozložení staveb tu odpovídá skutečnosti (obr. 2a, 2b). Na těchto vyobrazeních kláštera můžeme zčásti identifikovat jednotlivé objekty areálu před stavbou nové prelatury, sýpek s hodinovou věží a dalších. Řada obnovených staveb tu přetrvává od doby, kdy Plasy kreslil Jan Willenberg.

Na rytině Mauritia Vogta je tomu již jinak. Schématické vyobrazení areálu z r. 1712 od západu (obr. 3) předvádí stavbu sýpek s gotickou kaplí na středu, nad níž je již věž s hodinami. Po boku obnoveného chrámu Panny Marie N. je ještě stavba raně barokního konventu z let 1623–28, předvedená pro změnu od jihu. Před sýpkou předstupuje novostavba opatství, kreslená již s dokončeným východním křídlem, které ve skutečnosti nebylo nikdy dostavěno. Kostel s novou prelaturou je spojen v patře krčkem, poprvé je tu vyobrazena kaple sv. Bartoloměje při severní části transeptu kostela, již po barokních úpravách. Cenné jsou dobře čitelné detaily některých středověkých staveb, které jsou v popředí obrazu. Je to např. severní obranná věž s prevetem na S stěně, provedení hradby se střelnými z tohoto neobvyklého pohledu, před sladovnou v JZ části je studna s kamenným roubením, pouze hospodářské objekty na středu jsou miniaturní a nelze říci nic bližšího o jejich vzhledu (stáje, bývalá románsko-gotická sýpka, pivovar a mlýn při západní hranici kláštera).

Ještě na vedutě F. B. Wernera asi z r. 1735 stojí ona věž nad stáji, brzy nato již snesena při velké přestavbě stájí v letech 1746/7 za opata Celestýna Stoye.

Z písemných pramenů nám zanechává poměrně podrobný popis převor plaského kláštera Benedikt Scheppl ve své kronice, psané k 600. výročí založení kláštera. Jeho Lapis sepulchralis dokončená v r. 1744, se stává důvěryhodným průvodcem po klášterním areálu té doby, čerpá ze starších kronik a sám autor je ještě pamětníkem stavu kláštera před vrcholně barokními přestavbami.

Uvedené prameny, včetně kroniky všestranně vzdělaného učenice, člena řádu plaského kláštera Mauritia Vogta-Tilia Plassensis z r. 1729, se staly základním pracovním materiálem při konfrontaci odkrytých archeologických situací a nalezených zdiv středověkých objektů. Klášter v Plasích byl zničen v březnu 1421 a dlouho zůstal pustý.

V zakládací listině knížete Vladislava II. z r. 1146 se praví, že klášter byl založen v místě „vsi otce mého, jež sluje Plasy“. Polohu vsi či dvora však nedovedeme dosud blíže určit. Je tedy jisté, že již před r. 1145 existovalo na místě Plas stabilnější osídlení, které snad můžeme uvést v souvislost se zjištěným osídlením střední doby hradištní v místech „Pod Borem“, poblíž soutoku Lomanského potoka se Střelou. V pol. 12. století, po založení kláštera, nenajdeme již na Plasku a Kralovicku rozsáhlejší neobsazené území, následuje rychlý kolonizační rozvoj (nové sběry Hodyně – starší osídlení přímo na místě klášterní grangie, Babina, Koryta, Lednice; Charvátová 1992, 73–82). Ve 13. století již existovala většina vesnic, které přetrvaly dodnes, jiné zanikly.

Nejdéle v r. 1145, podle některých kronik ale už dříve (Bukačová 1994, 5), přichází tedy z Langheimu do Plas první opat Konrád s několika členy řádu, kteří měli za úkol zříditi

provizorium kláštera. Plasy byly jedním z 350 cisterciáckých klášterů, rozestých po celé Evropě ještě za života zakladatele řádu, sv. Bernarda.

O stavebních počátcích kláštera se zmiňují písemné prameny zřídka; pouze v kronice Benedikta Scheppla, která rovněž čerpá z opisů starých listin, se praví, že provizorium se mělo nacházet v areálu kláštera, v místech, kde později vznikla dvoupatrová kaple. Skládalo se z oratoria, dormitáře a refektáře (Podlaha 1909a, 66). Tato zpráva, tradovaná ve starších kronikách, situuje tedy zcela jednoznačně první provizorní klášterní stavby do místa pozdější dvoupatrové kaple sv. Maří Magdaleny. Ta vznikla podle umělecko-historických hodnocení někdy po polovině 13. století, zakladatelem byl podle M. Vogta opat Gerard, vysvěcení kaple podle r. 1265 (Líbal 1994, 47).

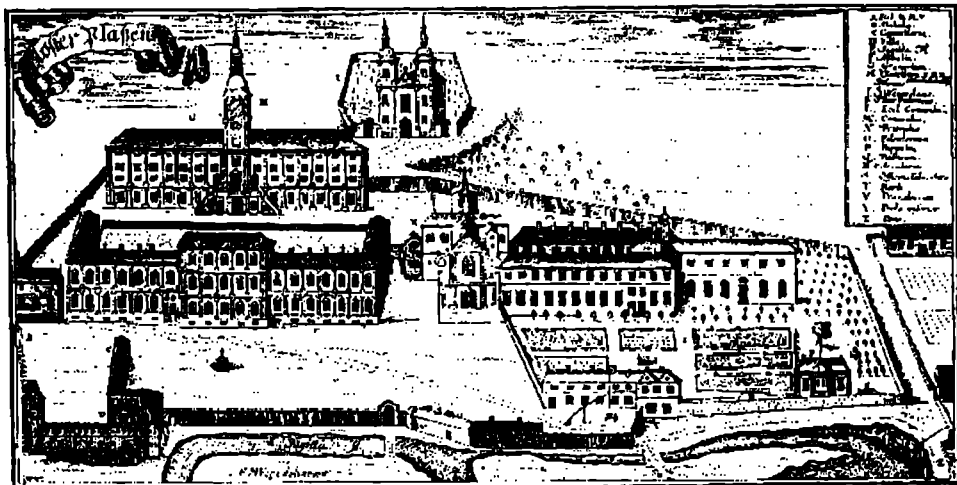
Současný archeologický výzkum, vyvolaný terénními úpravami SV od královské kaple, potvrzuje tyto údaje – rovněž existenci stavby severně od kaple, která je v kronikách nazývána „residentia regia“. Opět se o ní zmiňuje Benedikt Scheppl v kronice z r. 1744, kde čteme: „ze strany opatské zahrady byla residence, které se říkalo královská, o dvou podlažích, dosahující až ke kapli sv. Maří Magdaleny, jednoduchým způsobem stavěná, její prostor dnes zaujímá severní křídlo sýpky.“ Další nejstarší stavbou, o které Mauritius Vogt podává obšírnou zprávu, je rozsáhlá románská bazilika, dodnes částečně zchovalá ve zdivu kostela Nanebevzetí Panny Marie. Základní kámen položil v r. 1154 druhý plaský opat Ivo. Je velmi pravděpodobné, že právě bl. Ivo přichází z Langheimu do Plas již se členy cisterciácké stavební hutě, pověřen úkolem postavit klášterní kostel podle stanoveného způsobu „more ordinis“, s využitím tehdy známých stavebních a technických znalostí cisterciáckých hutí.

Stavbu chrámu srovnává M. Vogt se svatyní v Ebrachu a Langheimu, u plaské baziliky prý však vytvořili větší dílo: „Ke kostelu připojili kříž, ale menší než v Ebrachu, na severní straně a možná též na jižní připojili ke kostelní lodi po třech kaplích, nadto před průčelí přistavěli dvě kaple sv. Barbory a sv. Kateřiny o stejné výšce jako prostřední loď kostela, samotné průčelí posílili dvěma věžemi“ (Bukačová 1995, 8). O provedení těchto úprav dnes pochybujeme, zasvěcení kaplí je pozdější, verze dvou kaplí a věží při průčelí je odmítána (Kuthan 1983, 157). V r. 1173, kdy opat Ivo zemřel, byla velká část konventní baziliky již hotova, vysvěcena však byla až v r. 1204. Jako důvod dlouhé doby dokončení stavby je uváděno, že v okolí nebylo dostatek vzácnějšího kamene pro portály a okna, kámen i vápno bylo nutno dovážet zdaleka. Proto byl ke stavbě užíván lapis rudior, hrubý lomový kámen (Vogt 1729, 78). Pískovec na stavbu baziliky byl patrně dovážěn z lomu pod Potvorovem, vzdáleného asi 15 km SZ od Plas.

Intenzivní stavební činnost po vysvěcení baziliky pokračovala: „po uplynutí 60 let (od založení) byly vztyčeny další velké stavby“. Šlo zřejmě o kamenné budovy opatství (již tehdy u hlavní brány?), stavbu velké kamenné sýpky v ohybu řeky v hospodářské části areálu, bylo nutné vybudovat i opevnění kláštera. Kamennou hradbu s věží v nároží známe z Willenbergovy rytiny, při SV linii hradeb pravděpodobně procházel příkop, na jihu a západě chránila klášter řeka, od JV přítok z lesnatých údolí nad klášterem. Celý areál tvořil zhruba trojúhelník o straně 250 m, situovaný do ohybu řeky, na mírně se zvedající terasy.

Nyní se soustředíme na popis areálu srovnáním ikonografie 17. století. Přitom nás bude provázet Benedikt Scheppl těmito slovy, které nám přibližují stav areálu po polovině 17. století: „U opatství bylo prázdné místo, u něhož stála zásobárna, krytá slámou. Opat Evžen (Tyttl), když zahradu zušlechťoval, bylo nalezeno, že zde byl hřbitov a kosti byly odneseny do ossária, které je poblíž. Od starého konventu směrem na východ stála sýpka a nějaké stavení, obsahující velké ložnice a prostor o 4 místnostech, které bylo mimo klauzuru. Staří řemeslníci říkali, že zde byl refektář a dormitář konvršů.“

Kostel byl delší, až ke staré věži, měl tři kaple, k opatství vystupující. Uprostřed plochy opatství stála velká lípa, nádrž a vivárium. Nebyl tu žádný prostor, protože dále stál velký konvent, malý byl i prostor, v němž byly umístěny konventní svátosti“ (Scheppl, Lapis 1744, 316–7).

Obr. 3. M. Vogt – areál od SZ a jihu r. 1712.

Na nejstarším vyobrazení Plas Jana Willenberga je ještě řada středověkých staveb, které během 17. století postupně mizely a byly nahrazovány novou barokní zástavbou či přestavbami. K největším přestavbám dochází na přelomu 17./18. stol. a na počátku 18. století, tedy oba uvádění kronikářů plaského kláštera jsou přímými svědky těchto změn. Vyobrazení kolem r. 1670 jsou vhodným srovnávacím materiálem, jak se tvář areálu změnila v průběhu 17. století. Tehdy dochází za opata Wassmutia, bývalého dělostřeleckého setníka, k radikálním změnám, oživení kláštera a od r. 1622 také k likvidaci klášterních ruin a stavbě raně barokního konventu na starých základech: „r. 1628 pak opat Wassmutius zdvihl skvělou konventní bránu z kvádového kamene proti zahradě, máje již konvent pod střechou s položenými stropy prvního podlaží“ (M. Vogt, Tilia 1729, Podlaha 1909b, 20).

Plaský klášter po více než 200 letech opět ožil, nejprve pouze s osmi členy řádu. Kolem r. 1660 za opata Tenglera došlo k přestavbě baziliky – ta byla v r. 1421 husity ze 2/3 zničena a teprve nyní obnovena pouze „v polovině délky“, tedy z původních 368 stop, jak udává M. Vogt, na dnešních cca 59 m délky (Bukačová 1995, 9). Kostelu bylo představeno nové průčelí a v celé lodi, závěru i interiéru došlo k radikálním změnám. Poprvé v západních Čechách se tu projevuje umělecky ztvárněný architektonický projev raného baroka.

Tehdy snad došlo k přestavbě kaple sv. Bartoloměje do podoby, jak ji známe z vyobrazení na mědirytině M. Vogta r. 1712 (obr. 3). Ke stavbě bylo užito kvádrů z okolních ruin. Současné byly přistavěny i nízké sakristie, kryté pultovou střechou.

Kolem r. 1680 muselo dojít k demolici několika velkých objektů mezi starým konventem a královskou kaplí, tzv. okrsku konvršů. Ten jsme již poznali v popisu Benedikta Scheppla. Z tohoto a Willenbergova obrazu je zřejmé, že jde o dvě mohutné dvoupodlažní budovy s vysokými štíty, orientované V–Z, téměř shodné s osou klášterního kostela, nacházejícího se východně od ruiny konventu. Severnější z nich má již sedlovou střechu krytou, jižní kolem r. 1600 nebyla ještě opravena. Popsané dvě velké budovy jsou výrazným prvkem v nejvýchodnější části areálu i na obrazech anonymů kol r. 1670. Severní dosahovala téměř do míst jižního křídla sýpky, v patře dlouhé jižní stěny měla tři malá okénka. Jižní budova je v r. 1670 již zastřešena, na západním průčelí má tři okna, jižní stěna má po pěti okénkách v přízemí a patře. Bezesporně jde o Schepplem zmíněnou sýpku a bývalý refektář konvršů. Ještě po 200 letech od husitských válek živořil plaský konvent o jednom či několika členech řádu, nebylo tedy nutné stavby konvršů obnovovat. Během

16. století se poměry konzolidovaly, snáze obnovitelné stavby byly alespoň zastřešeny a upraveny k potřebným účelům. Byly pak zbořeny po r. 1680 a materiál užit na stavbu sýpek při kapli (suterén jižní sýpky je zaklenut kvádrky).

Mezi středověkým konventem a těmito dvěma budovami je ještě kolem r. 1600 malá přízemní stavba se stupňovitým štítem, o dvou oknech v čele, rovněž nezastřešena, náležela snad k předhusitskému konventu. Na vyobrazení kol r. 1670 zmizely však úplně vysoké stavby mezi závěrem kostela a kaplí, jejíž střecha je označena na Willenbergovi dvěma křížky. Jde o dvě dvoupodlažní stavby se stupňovitými štíty a další 3–4 úzké domy, stojící při SV hradbě blíže k opatství. Willenberg je znázorňuje jako řadu štítů při severní hradbě. Na anonymech stojí ve stejném prostoru drobné přízemní stavby, jinak orientované a zastřešené, sloužící snad jako sklady (Schepl).

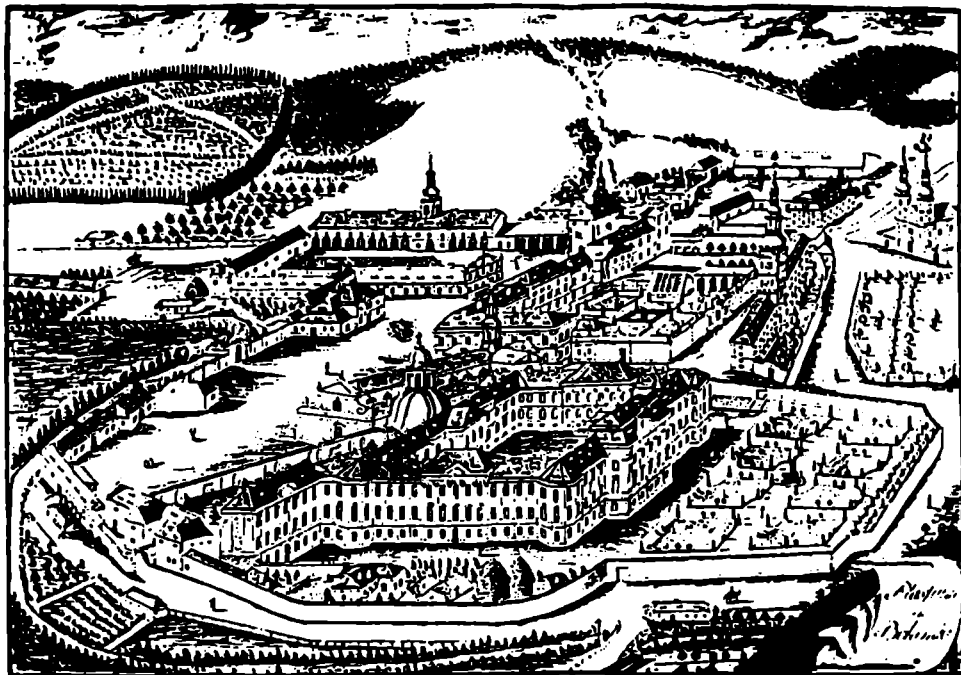
Mezi závěrem kostela, kaplí a linií opatství je na označeném anonymovi prostor již zcela prázdný. B. Schepl jej popisuje již jako plochu opatské zahrady, upravovanou před r. 1700.

Východně od horní brány do kláštera stálo středověké opatství s příslušenstvím – kuchyní s předsíní, sklepy a sklady, s pokoji pro hosty. Dříve tu stával samostatný dům pro hosty, později bylo vyhrazeno patro opatství a prostory nad bránou jako hostinské pokoje. Část opatství je zachycena na W. jako hrázděný štít s korouhvemi na sedlové střeše, vpravo od brány s mohutnou věží s hodinami. Je zvláštní, že tato věž již na vyobrazeních k r. 1670 neexistuje a také písemné prameny o ní mlčí, pokud se k ní nevztahuje onen údaj o věži s hodinami (Schepl, Lapis 1744), která byla postavena u kostela někdy v 2. pol. 16. stol. – v tomto případě u kostela u brány. Zatím se mělo za to, že jde o věž před průčelím hlavního kostela, ale z Willenberga je zřejmé, že věž s hodinami stála nad branou a menší věž u kostela byla nejspíše zvonice. Je možné, že tato hodinová věž nad vstupní branou byla zničena za třicetileté války, v letech 1639 nebo 1647 za útoku Švédů (Podlaha 1909b, 43). Kronika té doby poznamenává, že služby Boží nemohly být slouženy ani v kostele u brány opatství, ani v královské kapli, neb byly rozbořeny od Švédů (Vogt, Tilia 1729).

Část gotického opatství zůstala stát i po stavbě nové prelatury jako její východní křídlo a je ve zdivu zachována dodnes. Jižně od starého opatství stál útulek pro světskou čeleď, na jeho místě mezi r. 1690–1700 bylo postaveno opatství nové, podle návrhu J. B. Matheye, reprezentativní a důstojné, s velkým hlavním sálem. Bylo realizováno pouze západní a severní křídlo.

Severozápadně od hlavního vstupu do kláštera stával kostel Panny Marie, po r. 1611 Růžencové. Dříve byl nazýván „kostel u brány klášterní“ (ecclesia ad portam monasterii), určen pro laiky. Na Willenbergovi je patrné, že jde o stavbu gotickou, s jednoduchým štítem, s úzkými vysokými lomenými okny mezi štíhlými opěrnými pilíři. Na střeše ční vysoká Jehlancovitá stříška s křížkem, při severním boku kostela je vyšší přístavek, údajně klášterník žen, které se sem uchýlovaly v době válečných zmatků (Chotěšov, Manětín?). Schepl dokonce píše, že podzemní chodba ze suterénu královské kaple vedla prý právě do tohoto přístavku. Mezi r. 1601–1611 byl tento kostelík „u brány“ přestavěn. Na anonymech je již s renesančním zdobeným štítem a lucerničkou na střeše, širšími oblými okny a vchodem od západu. Byl zbořen spolu s branou v r. 1827 a materiál užit na stavbu železné hutě knížete Metternicha.

Dále k západu, při severní ohradní zdi kláštera nejsou na Willenbergovi žádné přístavby, až v severním nároží areálu vysoká obranná věž s dlátkovitou střechou a přístavkem pro schodiště na západní stěně. Vstupní portálek je umístěn v patře vlevo, dříve zřejmě přístupný přímo z ochozu hradeb. Vpravo od vchodu je zazděno malé okénko, na severní stěně je na konzolách osazen prevet, jak je patrné na vyobrazení M. Vogta. V interiéru je mnoho rytin v omítce (kostel, šibenice, žoldněř, rytiny kružítkem a další, mezi jiným letopočet 1676 – fotodokumentace PÚ Plzeň, Gryc, Kamenická 1992). Věž měla armované nároží, stavěna z lomového kamene, strmou střechu krytou prejzy. V r. 1746, při přestavbě stájí podél hradby, byla tato gotická věž stržena včetně stropu 1. patra. Dnes z ní zůstává

Obr. 4. Areál kláštera kolem r. 1785, z doby zrušení kláštera – M. Prusfk.

torzo při SZ nároží stájí, kryté pultovou střechou, do boku přízemí je prorazen vchod. Na anonymovi (obr. 2) kolem r. 1670 stojí již mezi kostelíkem a nárožní věží dlouhá přístavba s pravidelným sledem vchodů a okének, na rytině M. Vogta uvedena jako stáje. Vznikly patrně v době obnovy kláštera v prosté podobě, přízemní se sedlovou střechou. Honosná úprava s představenými arkádami, zvýšeným patrem se stodolou a byty, s věží s bání nad středem stavby byla dílem vrcholného baroka za opata Celestýna Stoye v r. 1746/7 (obr. 4).

Nyní dáme opět slovo Benediktu Schepplovi, který nás provede hospodářskou částí areálu při západní straně kláštera: „U ohradní zdi, kde je dnes připojena zásobárna, stávala sýpka z kamene, nenahozená, kterou Tyttl zrušil a přenesl tam, kde nyní je. Zřídil v ní obydlí pro hospodářské úředníky, z toho důvodu, aby se zabránilo ženskému pohlaví bydlet v klášteře. Pak pivovar a mlýn s dtírnou krup a již přicházíme na dolní hranici kláštera, při níž byla obydlí femeslníků.“ Brána dolní ohrady (mezi mlýnem a sladovnou) byla vystavěna opatrem Trojerem koncem 17. století (Scheppl 1744, 316).

Zmíněná stará sýpka, dříve nazývaná Rindhof či Sindhof, ztratila tedy svoji funkci za opata Trojera po r. 1685, ale dále byla při ní zásobárna, interiér přestavěn na byty. Na Willenbergovi je tato stavba dominantou SZ hospodářské části kláštera, se stupňovitými štíty a dvojicí románských oken v jižním průčelí. Údajně r. 1700 byl představen jižnímu čelu sýpky široký štít o pěti osách jako důstojný protějšek novému opatství. Zachoval se téměř nezměněn do dnešních dnů. Při SZ linii hradeb areálu kláštera pod severní věží není na nejstarším vyobrazení žádná zástavba, pouze několik dřevěných domků, rozptýlených podél řeky. Za klášterní ohradou, asi ve vzdálenosti 100 m SZ tu stál donedávna veliký ovčín, který je už na tomto vyobrazení kolem r. 1600. Na anonymovi kol r. 1670 jsou již po celém obvodu hradeb zděné hospodářské stavby v souvislém pásu, připojeny k severnímu čelu mohutné budovy – k staré sýpce. Teprve v nedávné době, kdy byla hospodářským stavbám věnována náležitá pozornost, byla při SHP nalezena dvojice románských oken

v severním štítu sýpky, uváděná často v odborných publikacích (Lšbal, Pavlík, 1980, 515–8). Při bližší prohlídce objektu je možno konstatovat, že se tu opět spojují v jednotný celek románské a gotické prvky, jako u dalších nejstarších staveb v Plasích (královská kaple). Stavba vznikla někdy po r. 1200, po dostavbě baziliky.

Po boku sýpky na Willenbergovi vystupují dvě drobné stavby se stupňovitými štíty – jde o klášterní pivovar, který byl (znovu?) uveden do provozu v 16. století. Před pivovarem v popředí stojí dlouhá kamenná stavba mlýna s náhonem a mlýnskými koly na západní straně. Budovou mlýna se ohrazení kláštera stačí k jihu a od zaplavované terasy oblouku řeky byl areál oddělen náhonem, který sloužil zřejmě také jako součást opevnění. Mezi mlýnem a sladovnou u dolní brány byl úzký krček průchodu do hospodářské části od jihu. Před tyto stavby předstupovala dolní brána s příjezdovou komunikací do kláštera od mostu přes řeku.

Pivovar na stejném místě fungoval až do r. 1900, sladovna u dolní brány rovněž. Pak byla do základů zbořena a z rozhodnutí správy panství byla tu vystavěna vysoká budova nového pivovaru.

Dva domy s renesančními štíty při dolní bráně jsou dobře patrné v popředí obou anonymů, jejich přesná podoba je zachycena ještě na fotografii ze 70. let minulého století. Sladovna měla delší příčné křídlo k SZ, které tvořilo zúžený průjezd do areálu. Před čelem tohoto křídla na nádvoří byla stará studna s kamenným roubením (Vogt, obr. 3), objevená nedávno při průzkumech vodního režimu.

Mezi kostelem a sladovnou probíhala ohradní zeď klauzury, uzavírala rozlehlou konventní zahradu v jižní části. Tento ustálený obraz byl narušen stavbou nového konventu v letech 1711–1740. Později vysoká a hmotná novostavba pivovaru s provozním křídlem a dvorem v těsné blízkosti degradovala zcela plochu mezi západním křídlem konventu, kostelem a bránou. Také při ohradní zdi na jihu vznikly v baroku domky řemeslníků, jízdná, luthaus (obr. 4).

V samotném středu areálu, vzdálena několik desítek metrů před průčelím kostela, stojí na Willenbergovi vyšší hranolová věž s dvojicemi okének v patrech a dlátkovitou střechou. Je mírně pootočená, zdívo jižní stěny není souběžné s osou chrámu. Není možné ji zaměnit s mohutnou věží s hodinami nad bránou u kostela na severu. Menší věž měla pravděpodobně funkci zvonice, stála na rozhraní bývalého hřbitova a kostela. Stojí ještě na obou anonymech a byla podle zpráv zbourána po postavení sýpek s hodinami po r. 1680 (Schepl).

Ruiny středověkého konventu a baziliky byly již několikrát popsány (Podlaha 1909c, Kuthan 1983, Sommer 1983). Wassmutiův raně barokní konvent byl postaven „na očištěných základech starého většího konventu a na nich počal opat r. 1622 budovat konvent menší. Skoro jej dokončil“ (Vogt, Tilia 1729, 356). Kvadratura stála opět na jižním boku kostela, obnovena do r. 1628, v době, kdy se klášteru v pobělohorských konfiskátech vracel dřívější majetek, ztracený po husitských válkách. Půdorys konventu s popisem vnitřních prostor je znázorněn v Podlahově vydání Tilia Plassensis (Praha 1909, 132) a nově bude uveden v Sborníku k 850. výročí založení cisterciáckého kláštera v Plasích (Sommer 1995). Je tu již předveden se změnami po Trojerových úpravách. Plánek chrámu pořídil Th. Kerhbaum k příležitosti vypracování zprávy pro kapitulu v Citeaux v r. 1737, včetně popisu interiéru, půdorys konventu byl převzat ze starších pramenů. Za Trojerových úprav nebylo ještě uvažováno o stavbě nového konventu, teprve statické poruchy zdíva počátkem 18. století a sondami zjištěný stav základů kolem r. 1704 vedl k rozhodnutí o stavbě nové, velkolepé budovy podle návrhu J. Santiniho. Podle obrazů anonymů nebyly již ambity křížové chodby raně barokního konventu otevřeny jako u středověké kvadratury, obvodová chodba je uzavřena pevnou stěnou s řadou oken. Zajímavý je údaj z popisu B. Scheppla o přechodu z patra konventu do kostela: „nad ambitem svatého čtení ke kostelu byl prázdný prostor, na jehož konci se sestupovalo do kostela po schodišti...“ (Schepl 1744, Podlaha 1909b, 133). Tento prostor se vstupním otvorem, dávno zazděným, byl skutečně při

SHP kostela identifikován a zdá se, že tu existoval od doby stavby středověkého chrámu.

Severně od závěru a boku kostela byl hřbitov, zmiňovaný již při konsekraci baziliky r. 1204, existoval tu do zániku kláštera v březnu 1421. Jeho západní hranicí byla průběžná komunikace od horní brány, na SV byl ohraničen okrskem gotické prelatury. Po husitských válkách již nebyl nikdy obnoven; vedla tudy cesta ke královské kapli a později k sýpkám, byly zde zahrady, patřící k hospodářskému dvoru. Kaple sv. Bartoloměje při severní části transeptu sloužila jako ossárium, byla pak rovněž zbořena v r. 1837 (Podlaha 1909a, 85). Kolem kostela byly provedeny velké terénní úpravy, před průčelím vysázeny lípy. Na místě bývalého hřbitova vznikl parčík s lípou, zasazenou na památku Vídeňského kongresu.

Po tomto seznámení s areálem a stručném nástinu jeho vývoje se zaměříme na archeologické nálezy, zjištěné náhodně při zemních pracích. Opět nejstarší zmínky zanechává B. Schepl. Nejříve obrátíme pozornost ke středu areálu, ke kostelu a konventu.

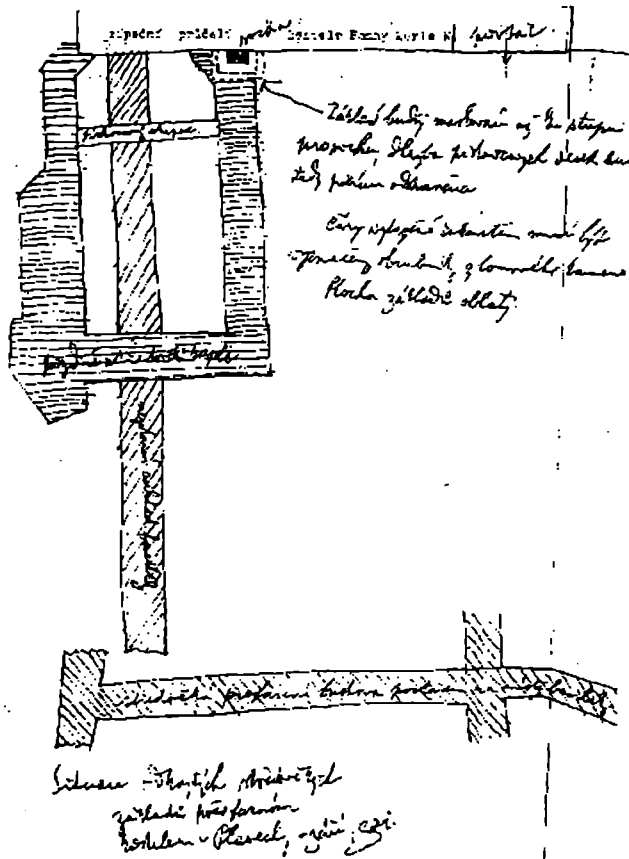
Konvent a kostel Nanebevzetí Panny Marie (románská bazilika)

V Schepplově kronice Lapis sepulchralis je zpráva o nálezech při kopání základů nového konventu – k nálezu došlo kolem r. 1730, tedy autor je přímým účastníkem: „Při východu ze starého konventu do zahrady byly nějaké základy staré zdi, pravděpodobně vnější zdi starého konventu, kterou zbořili pro nový konvent. U ní byla nalezena plocha vydlážděná cihlami, posypaná spálenými krupkami nebo ječmenem.“ Situování starého zdiva je vyneseno na plánu kostela s kvadraturou v uvedené kronice. V nových badatelských pracích se uvádí tento náález jako doklad cellária předhusitského konventu (Sommer 1983, 535). Při zákládání severního křídla nového konventu se přišlo na zpevnění základů pod starým konventem: „v těch místech spočívá část starého zdiva na pilotách...“ (Schepl, Lapis) a jinde opisem ze starých kronik: „tradice pak vypravuje, že prve, než byl založen chrám a konvent, muselo být bažinaté dno vykolováno pilotami...“ (Friedl 1918, 28).

Po zbourání raně barokního konventu na středověkých základech počátkem 18. století a odtěžení terasy pro základy novostavby nezůstalo ze starého konventu již nic mimo torza sakristie u jižního boku kostela a na ní navazující základy kapitulní síně pod terénem terasy vedle kostela.

V 19. století došlo k likvidaci kaple sv. Bartoloměje (ossária), včetně sakristie při severním křídle transeptu. Pak v letech 1920/21 k odkrytím v okolí kostela pod vedením historika umění Antonína Friedla (PA 1921, 266–7). Výzkumy měly ověřit rozlohu původní baziliky, která, jak praví Tilia, byla mnohem delší. Friedlovým výzkumem bylo zjištěno, že skutečně severní základ baziliky pokračuje dále směrem k západu a to nejméně až po torzo staré věže. Je široký 1 m a probíhá nehluboko pod terénem.

Těsně před průčelní zdí kostela byl nalezen základ dosud neznámé stavby: „Pokračuje rovněž k západu ve stejné šíři jako hlavní základ a zdá se, že jest polygonálně zalomen a na rohu opřen pilířem. Skladbou svého zdiva odpovídá zdivu hlavního základu a jest stejně vázán maltou z hlinitého písku.“ Friedl usuzuje, že jde o základy mladší budovy, podle tektoniky základů spíše gotické nežli románské. Další, s průčelím rovnoběžný základ, dlouhý cca 8 m, je položený napříč hlavnímu základu, vystupuje již v hl. –30 cm pod povrchem, kdežto hlavní základ je ubourán do –50 cm pod terén. Mladší základ obsahoval maltu s větším množstvím vápna. Jde o nálezy podél severní stěny baziliky (obr. 5) před průčelím. Ve stejném místě, při vnitřní lici stěny baziliky, nalezl také dva pohřby. „Zda byly přikryty náhrobními deskami nebylo možné zjistit, protože schází i chrámová dlažba. Orientovány jsou od západu k východu, milodary schází. Západnější kostra byla položena na levém boku.“ Friedl nikdy nepublikoval kresebnou dokumentaci svých nálezů, není známo zaměření výzkumů. Naštěstí byl nalezen v SOA Klatovy, v materiálech Velkostatku Plasy, Friedlův dopis správě panství s instrukcemi k úpravám nálezů. Podle tohoto schématického plánu s výsledky Friedlova průzkumu před průčelím kostela je zřejmé, že jde skutečně

Obr. 5. Půdorys před průčelím kostela
– základy, odkryté A. Friedlem
r. 1920.

s velkou pravděpodobností o základ pozdně gotické kaple, která byla postavena u SZ nároží ruiny chrámu. Mohlo by jít o vyšší stavbu se sedlovou střechou, znázorněnou na Willenbergovi před torzem baziliky, snad se schodištěm před jižní stěnou. Vznikla patrně po polovině 15. st. a trvala do stavby nového chrámu r. 1660.

Podle situace v terénu je ještě dnes patrný základ S stěny baziliky ve vzdálenosti cca 20 m od průčelí; nad terén také vystupuje základ pilíře o rozměrech 120x160 cm o dvě klenební pole k západu před průčelím. Zhruba 20 m od SZ nároží kostela je znatelný ještě jiný pravoúhlý základ z lomového kamene, vystupuje 5–10 cm nad terén. Nároží je mírně pootočené od severní stěny kostela a odpovídá postavení věže, která stojí před kostelem na Willenbergovi a anonymech, snad ve funkci zvonice.

Délka původní baziliky (368 stop nebo prostředních pražských loksů, jak uvádí M. Vogt), by měla být po přepočtu 109 m, po vynesení do terénu by pak dosahovala až k severnímu nároží pivovaru. Tato skutečnost by odpovídala údajům, že chrám byl při obnově zkrácen o polovinu (dnes 59 m).

Při pokládání teplovodu ze sodovkárny (dříve pivovaru) do dvora velkoskladu bylo v průkopu zaměřeno zdivo ve vzdálenosti cca 5 m od nároží sodovkárny. Zlomky cihel, sytké pojivo i celkový charakter základu spíše naznačují, že jde o novověkou stavbu. Při pokládce kabelu od téhož nároží k transformátoru v r. 1992 přes park před průčelím kostela přetl průkop příčné kanálky. Je pečlivě vyskládaný z lomového kamene, o výšce 60 cm, š. 52 cm, směřuje k ohradní zdi klauzury. Mohlo by jít o napojení vodního režimu nového konventa pod kapli sv. Benedikta, či ještě starší přívod vody od řeky z míst starého pivovaru.

Dále v SV stěně průkopu – 25,10–27 m severně od nároží kostela byl prořat základ z lomového kamene, založen 80 cm pod terénem. Jde pravděpodobně o základ nároží výše popsané věže. Kolem tohoto základu těsně pod povrchem je položena oblázková dlažba, další v hloubce 45 cm, pod ní je světlehnědá až žlutavá hlína, promísená úlomky břidlice a lomovým kamenem. V 80 cm je šterkopískové podloží.

V prostoru parčíku průkop šikmo procházel dalším základem v hl. 60 cm, vzdálenost od SZ nároží 28,7–29,9 m. Jde o základ S stěny baziliky; ve spodní vrstvě základu leží 50–60 cm dlouhé lomové kameny, v hořejších partiích jsou spojeny nažloutlou, hrubě písčitou maltou. V jižní, od průčelí kostela vzdálenější části průkopu je do 60 cm pod drnem sytká suť s úlomky glazovaných kachlů, cihel, kamene (demolice); do 70–80 cm pak žlutobílá vrstva sytké drti, nejspíše z opracovávání kvádrů na stavbu chrámu. Z průkopu nebyla získána žádná starší keramika (Kamenická 1992, NZ PÚ).

Kaple sv. Bartoloměje

Stála při SV nároží transeptu, obdélného půdorysu (viz obr. 3) až do r. 1837. Nejméně od doby stavby prelatury sloužila jako kostnice, byly tam ukládány ostatky z bývalého hřbitova (Schepl, Lapis 316). Je ve stejné poloze jako kaple mrtvých na Velehradě. Její jediné zobrazení je na rytině M. Vogta z r. 1712 – patrová stavba při severním rameni křížení, spojena přemostěním krytou chodbou s novou budovou opatství. Z patra kaple ústí ono přemostění, odtud se také pravděpodobně sestupovalo po oněch 16 schodech do kostela (Schepl), ke vstupu, proraženému kol r. 1670. V patře i přízemí západního průčelí jsou oválná okna, podobná jako na závěru kostela. Od západu není vchod, pouze 2 malá okénka v soklu kaple, k osvětlení zahloubeného suterénu. Tam a snad i v přízemí byla kostnice.

V r. 1837 čteme v pamětní knize farního kostela v Plasích tento záznam o kapli sv. Bartoloměje: „Byla celá z kvádrů, v gotickém stylu, pod pultovou střechou, spojena s kostelem. Z kaple vedlo 16 stupňů podél malého zamřížovaného okénka do dolních postranních dveří.“

Také v Tilia (Knihovna NM VI C 10, 561) je potvorovský románský kostel z kvádrů srovnáván s kaplí sv. Bartoloměje, která prý sloužila jako vzor, dříve při klášteře postavena. Nezdá se však technicky proveditelné, aby u SV nároží transeptu zůstala stát románská kaple a současně došlo k rozšíření transeptu k východu, pokud mají společnou stěnu. Na vztah obou částí kostela může dát odpověď jen stavebně historický průzkum, stejně jako na existenci schodiště, vloženém v síle zdi v tomto prostoru na plánu chrámu Th. Kerhbauma. Také SV sakristie byla přistavěna při obnově kostela r. 1660 – do ní proražen vstup přímo z presbytáře, kde ještě dnes jsou osazeny dveře s malovaným rostlinným motivem a letopočtem 1670.

Podle popisů odkryvů A. Friedla byly zjištěny jiné skutečnosti, než udávají kroniky: „Úroveň obou staveb je táž; širší základ, vyběhající k východu ze SV nároží křížení je provázán se základem baziliky, je tedy současný. Základy zabíhají až pod terasu dnešní cesty, nelze odkryt celý půdorys. Připojení (kaple) je třeba ověřit hloubkovou sondáží pod omítkami. Na základu v místech, kde podle plánu mohla přiléhat průčelní zeď kaple ke křížové lodi, tento je mladší, přesně vylicovaný a vázán tvrdou vápennou maltou, která odpovídá přesně maltě z barokního zazdívání oken a portálů“ (Friedl 1921, 268). V čele severního transeptu pod omítkou objevil Friedl vysoký gotický portál (4,30×1,80 m) z 2. pol. 14. století. Ostění bylo bohatě profilováno, portál byl završen tympanonem. Byl zazděn v době obnovy kostela. Friedl se domníval, že po jeho zazdění tu bylo postaveno průčelí kaple sv. Bartoloměje a původní je třeba hledat východněji.

Že kaple byla románská, soudí Friedl z popisu kronik a nálezů románských architektonických detailů, které byly po rozboření kaple zazděny do terasy pod komunikací (románská sloupová hlavice, 2 báze polosloupků, zlomky oblounů klenebního žebra a 3 zlomky okenní kružby). V zazděném vchodu do presbytáře byly nalezeny kvádry s román-

skými profily, klenák. Protože opět z tohoto odkryvu není známo zaměření, vycházíme z plánu kostela v barokních kronikách. Opět ale sehrála svou úlohu náhoda a v Zč. muzeu byl v Lábkově deníku objeven zápis z komise na Friedlově výzkumu ze dne 19. 8. 1920, kde jsou ve stručnosti popsány a načrtnuty zásadní nálezy z těchto odkryvů (obr. 6). Pro kapli sv. Bartoloměje je rozhodující náčrtek situace vpravo nahoře, kde je nakreslena jedna zeď kostela (tj. východní stěna S části transeptu) a z ní vychází ze SV nároží základ oblouku zdiva – snad apsidy. Jestli bylo skutečně zakončeno severní křídlo příčné lodi jednoduchou apsidou by bylo možné prokázat pouze revizním archeologickým výzkumem. O románské podobě kaple sv. Bartoloměje Friedlovy výzkumy nic určitého nevypovídají a absence zaměření zcela znehodnocuje výsledky průzkumů všech tří míst v Plasích.

Pokračujeme dále popisem kostela N. Panny Marie v Plasích – obě západní stěny křížové lodi jsou v půdním prostoru z kvádrů a jsou ožehlé požárem. Zůstaly tedy po husitských válkách stát v celé výšce, rovněž část čela transeptu. Východní stěny jsou však, jak již bylo řečeno, za opata Tenglera kolem r. 1660 dostavěny, transept rozšířen zhruba o čtvrtinu (Horyna 1980, 55). Nepatrná svislá spára v celé výšce zdiva dokládá barokní přístavbu. Také kroniky praví, že opat Tengler vtiskl kostelu výraznou podobu kříže. Východní stěny jsou zděny z lomového kamene, v půdním prostoru bez omítek jsou užity pískovcové prvky s profilací. SHP uvádí, že původní kaple na východní straně transeptu byly nižší, včetně kněžiště.

Závěr kostela tvoří mohutná apside z velkých kvádrů (pískovec cca 35×50 cm) s profilovaným soklem. Na ose závěru vystupuje dnes spára po zázdíve vysokého úzkého okna. Při východní stěně jižního křídla transeptu stojí přístavba nízké sakristie s pultovou střechou, obdoba severní, zbořená v r. 1837. Z původního středověkého konventu tu však zůstala stát po jižním boku jižního křížení stará sakristie, pozůstatek stavby z 3/4. 12. století.

Stará sakristie

Nenápadný přístavek s pultovou střechou při jižní straně transeptu je jediným zachovalým reliktem středověké klauzury. Stopy po odbourání východního křídla starého konventu jsou patrné v jižní fasádě zřetelnými nerovnostmi. Mělo šfi 9,6 m. V tomto prostoru se připojovala k sakristii kapitulní síň s malou kaplí polygonálního půdorysu, vystupující v ose síně k východu (Podlaha 1909b, 132). Popisované relikty nebyly zničeny odtěžením při stavbě barokního konventu poč. 18. století a daly by se ještě ověřit archeologickým výzkumem na malé ploše terasy východně od kostela.

V západní a jižní stěně sakristie jsou užity cihly nezvyklého formátu (cca 35×20×8 cm) tvrdě pálené. Při SHP bylo zjištěno, že malta, vystouplá ze spár, je roztírána přes hranu cihly stejným způsobem jako při zdění lomovým kamenem v románském zdivu (Horyna, 1980, 33). Vnitřek zdiva sakristie je stavěn stejnou technologií jako kvádrkové zdivo: cihly tvoří pouze vnější a patrně i vnitřní líc stěny, vnitřek je vyplněn litým zdivem, maltou s lomovými kameny. Toto zdivo je dnes v havarijním stavu.

Do sakristie se vstupovalo od západu, vstupní otvor s raně barokními omítkami o šířce 145 cm je dosud dobře patrný v zázdíve. V JZ nároží transeptu vystupují k navázání zdiva konventu ze stěny pískovcové kvádrky, ve stavbě však bylo pokračováno již zmíněnými starobyle působícími cihlami, místy smíšeno s lomovým kamenem. K opravám zdiva už muselo dojít při raně barokní stavbě konventu. Také tehdy je zdviženo patro nad kvadraturou. Štít je od 4 m výše oddělen výraznou spárou od zdiva transeptu, v spodní části je zdivo provázáno. Pod střechou sakristie byla nalezena fada stop stavebního vývoje a prvků, např. původní barevnost kostela z Tenglerovy obnovy kolem r. 1666 – červená rustika na smetanovém podkladu. Z nejstarší fáze výstavby nás tu zaujme portálek ve stěně transeptu, kterým se podle popisu B. Scheppla sestupovalo po schodech do kostela. Je zaklenut pískovcovými klenáky.

Interiér sakristie – západní místnost má podlahu o 40 cm níže než východní část. Je zaklenuta vysokou valenou klenbou (v. = 160 cm) a v klenbě jsou pravděpodobně použity tytéž cihly jako ve zdivu západní sakristie (SHP 1980). V severní stěně, tedy do příčné lodi kostela, je velký výklenek až k patě klenby, v. 230 cm. Jde o původní vstup z přízemí, v baroku již nepoužívaný. V jižní stěně sakristie je zazděn raně barokní portál, užívaný ještě po r. 1800. Interiér je omítnut, nevyužíván.

Jde o nejstarší interiér s románským zdivem z prvé etapy výstavby kláštera, kdy při smrti bl. opata Iva r. 1173 je řečeno, že konvent i kostel je z větší části hotov (Vogt, Tilia). Pokud všechna tato fakta souhlasí, můžeme konstatovat, že jde o nejstarší užití cihel v českých zemích.

Dále přistoupíme k jižní stěně kostela, která tu zůstala zachována do výše 7 m, k západnímu čelu již jen do výše 2 m. Líc je vyzděna z velikých, dobře opracovaných kvádrů o rozměrech zhruba 100×50 cm, jsou spojeny těsně na spáru (1–2 mm), pojivo tu není znatelné. V koutě mezi transeptem a lodí jsou tu přiznány dva portály, které objevil právě A. Friedl r. 1920. Prvý, jednoduchý okosený portál (v. = 290 cm, š. = 260 cm) je uváděn jako nika v západní stěně jižního křídla příčné lodi (Horyna 1980, 34). Podle cisterciáckých stavebních regulí nebylo možné, aby v tomto místě byl vchod. V jeho horní levé části jsou zbytky červeného a bílého nátěru. Jako hlavní vstup z konventa do kostela sloužil druhý portál, pískovcový, s lomeným obloukem a poměrně bohatou profilací, podobnou jako u severního portálu. Je vysoký 360 cm, šíře 203 cm, sokl ostění je polygonální. Tento procesní portál byl osazen na místě románského vstupu, snad méně reprezentativního. Všechny tyto portály byly vsazeny do kvádríkového zdiva po polovině 14. století, kdy stabilní ekonomická situace a především změna podmínek v životě řádu umožnila rozsáhlejší a reprezentativnější charakter úprav řádových staveb.

V kvádríkovém zdivu v lici jižní stěny lodi jsou zaplentovány vysekané otvory po zapuštění konzol klenby ambitů ve výši 150 cm nad barokní dlažbou. K tomuto zásahu došlo patrně rovněž v 3. čtvrtině 14. století (otisky kleneb pod omítkami). Procesní portál sloužil až do zrušení kláštera, neboť ještě po demolici raně barokního konventu se sestupovalo vnějším dřevěným schodištěm ze SZ rondelu nového konventu k tomuto vchodu.

Protějšek jižnímu portálu tvoří již popsaný portál v severním čele transeptu, tzv. „porta mortuorum“, která vedla na hřbitov a ke kapli mrtvých.

Hřbitov

Severně od baziliky se rozkládal od počátků kláštera hřbitov, podle dosavadních poznatků poměrně rozsáhlý. Benedikt Scheppel opět dokládá jeho existenci zprávou z doby výstavby opatství, „kdy při zušlechťování opatské zahrady bylo nalezeno, že zde byl hřbitov“. Hroby byly jistě narušeny také při stavbě základů západního křídla nové prelatury po r. 1690, o tom se nám však nedochovalo přímé svědectví. Jako místo nálezů hrobů je na plánu označený kout opatské zahrady (Sommer 1983, 534). Také při hloubení základů v r. 1963 v přílehlé části podél JV stěny opatství byly narušeny hroby. V r. 1983 byl do podzemní prelatury veden vodovod. Průkop přípojky vedl souběžně se stěnou prelatury k západu, k hlavní komunikaci, vzdálen 2–3 m od stěny. V hl. 150 cm bylo v trase přípojky narušeno několik hrobů, orientovaných V–Z, bez milodarů. Ve vzdálenosti 10,40–9,90 m JZ od západního nároží prelatury byla v západní stěně průkopu narušena jakási stavba, jejíž cihelná podlaha v hl. 160 cm byla spojena maltou a na ní ležela tenká spálená vrstvička, objekt tedy zanikl požárem. Vše bylo zasypáno ulehlou jednolitou zeminou, pak stavební sutí s lomovými kameny. Ve východní stěně průkopu, při zaústění do suterénu byl narušen pohřeb v hl. 280 cm, orientován rovněž V–Z. Podle ústních zpráv byla blízko chodníku u komunikace narušena zeď z lomového kamene, pravděpodobně ohrada středověkého hřbitova (Juha, 1984 – NZ).

Při znovuoobnovení konventa v 17. století již není zpráv, že by byl hřbitov užíván,

opati jsou pohřbíváni v chrámu, členové řádu při stěnách kostela, případně v ambitech kvadratury (Pamětní kniha plaské fary 1836, 11). Hřbitov se tedy rozkládal S od kostela k průběžné komunikaci, při jeho jižní straně na boku kostela stála věž, již zmíněná zvonice, která mohla plnit i obranný účel – chránit úzký průchod od dolní brány klášterní. SV hranici hřbitova neznáme, zasahoval až do prostoru dnešní zahrady prelatury, ke gotickému opatství.

Kaple královská a residentia regia

Dále přicházíme k východnímu okraji areálu, kde stojí půvabná srostlice staveb – ze středu barokních sýpek vystupuje závěr gotické dvoupatrové kaple sv. Maří Magdaleny, přízemní kaple je zasvěcena sv. Václavovi. Stavba stála kdysi volně pouze s křídlem po severním boku. Toto křídlo muselo vzniknout současně s kaplí kolem r. 1265. Severní stěna je značně zeslabena schodištěm v síle zdi a v interiéru kaple působí severní stěna asymetricky. Severní křídlo je označováno podle tradice jako rezidence královská; done dávna se soudilo, že zanikla beze stopy při stavbě sýpek po r. 1680.

Královské kapli byla již věnována dostatečná pozornost v řadě publikací, její vzhled i interiér je popsán v odborné literatuře (Podlaha 1909, 89, Friedl 1918, Kuthan, Lšbal). Je tomu tak proto, že jako jediná stavba z počátků kláštera přežila do dnešních dnů bez velkého poškození a zachovala si svůj původní vzhled téměř beze změn. Pouze připomenou, že u této již gotické stavby se objevuje řada ještě románských prvků a snoubí se tu ve vzácném souladu.

Po přístavbě křídel sýpek kolem r. 1686 byla na tuto kapli místo štíhlé věže s dlátovou střechou nadstavěna mohutná věž s hodinami a bání. V suterénu severního křídla sýpek byly již při SHP zjištěny základy středověké stavby, přiléhající na severu ke kapli (Pavlík 1976, 12). B. Scheppl nám opět potvrzuje existenci staré stavby: „sýpka má čtyři poschodí s více než 100 okny. Tato přestavba z původní nízké tzv. královské budovy byla ukončena r. 1686“ (Podlaha 1909, 86). Podoba stavby je znázorněna na neoznačeném anonymovi – je dvoupodlažní, asi o 4 osách, se sedlovou střechou, vlevo při kapli (obr. 2). Odpovídá přesně popisu B. Scheppla: „naproti opatské zahradě byla rezidence, které se říkalo královská, vystavěna jednoduchým způsobem o dvou podlažích až ke kapli sv. Maří Magdaleny. Její prostor dnes zaujímá severní křídlo sýpky, pod druhým křídlem sýpky ze základu zdviženým, nebyly nalezeny žádné známky nějaké stavby, nýbrž bylo kopáno více v písku než v zemi“ (Podlaha 1909c, 225).

Při SHP bylo konstatováno, že místnosti v suterénu jsou nepravidelně dělené mohutnými nerovnými příčkami, o nesteré úrovni podlah. Po sejmutí betonového povrchu se ukázala dlažba z velkých oblázků, uložených do písku. Otvory okének ve východní stěně sklepů neodpovídají pravidelně rozmístěným okénkům sýpky, jsou k nim prolomeny šikmé špalety. Ve střední místnosti bylo nalezeno armované nároží vnitřního výklenku okna. Ze všech těchto známek je zřejmé, že do určité výšky zůstaly intaktní stěny staré stavby, vně byly vykopány rýhy pro rozšíření základů a na ně pak stavěno rozšířené zdivo stěny sýpky. Po bližším průzkumu se zdá, že i celá severní část suterénu byla součástí starší stavby, ale toto zjištění i přímé provázání zdiva s kaplí a její průchod v suterénu by mělo být úkolem hloubkového stavebněhistorického průzkumu.

Mimo A. Podlahy se později zabýval královskou kaplí v Plasích A. Friedl (1918, rkp.). Po podrobném popisu, doplněném citováním kronik, se pak v r. 1920 věnoval právě SH průzkumu kaple (Friedl 1921, 268). Objevil, že kaple skutečně souvisela s královskou rezidencí (přechod z 1. patra kaple portálem v severní stěně), ale domníval se, že byla spojena přemostěním v patrech, že tedy stála izolovaně. O královské budově předpokládal, že byla dřevěná na kamenné podezdívce, říká, že „základy tyto byly odkryty“, ale opět neudává, kde byly odkryty skutečně. Pouze se dovídáme, že při odkrývání základů podezdívky byly nalezeny celé spousty střepů nádob 13.–18. století a zlomky kachlů (ne

Obr. 7. Profil chodby ze suterénu kaple do opatství (u východní stěny prelatury r. 1963) – foto archiv PU Plzeň.

dlažby?) a že jsou v sériích uloženy se seznamem na ředitelství velkostatku. Je možné, že jde o bedny s raně gotickou dlažbou, uloženými pod schodištěm kaple, které publikoval B. Nechvátal (AH 1972, 529). Pouze z Lábkova deníku se opět alespoň letmo zorientujeme, že zbytek základu byl odkryt vpravo před průčelím kaple. Nikde však není zmínky, že by tu došlo k nálezům hrobů! Mylně si zřejmě vysvětluje Schepplovu zprávu o nálezů kostí a směřujeme nález k severnímu okolí kaple (Sommer 1983, 536).

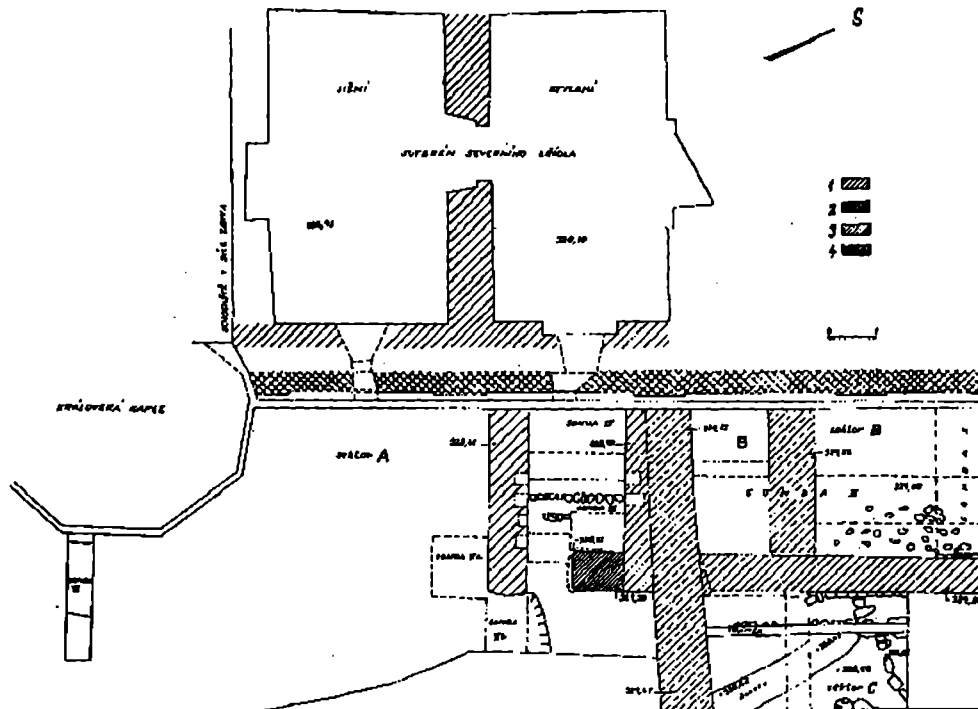
Friedl dále popisuje arkády v jižní stěně kaple, nález fresek v přízemí i patře kaple, úzká schodiště v síle zdi, jednoduché portálky těchto schodišť v severní stěně: „V kapli dolejší bylo zjištěno, že byla přístupná z průčelí, v pozdějších dobách sloužila jako pohřební.“ Věnuje se také popisu suterénu; kněžiště není podsklepeno a z valeně klenutého prostoru se vcházelo otvorem v čelní stěně do podzemní chodby, směřující na SZ (Friedl, rkp. 1918). Otvor je armován kvádry, zaklenut je však lomovým kamenem. Po odstranění zazdívků se objevil jednolitý hlinitý záměr s vkopem novodobé kanalizace. Chodba musela být zrušena nejdříve při stavbě dvouramenného schodiště za opata Trojera. Scheppl ji také ve své kronice připomíná a uvádí, že prý vedla do opatství a pak ke klášteru žen při kostele za bránou. Sám ji však nestačil v mládí prozkoumat, neboť mu v tom zabránil strach před metlou (Podlaha 1909c, 225). Je však faktem, že při hloubení rozsáhlé jámy v r. 1963 byla tímto zásahem zničena část klenuté kamenné chodby, směřující skutečně zhruba pod střed opatství (obr. 7).

Kaple byla mnohokrát poničena, nebyla ušetřena za husitských válek, také v r. 1618 byl znovu klášter Mansfeldem vypálen, pak opět v r. 1639 a 1647 „kostel i kaple pobořeny od Švédů“. Nutně tedy musela být v průběhu věků opravována, zřejmě vždy s přílehlou rezidencí, věž a příbytek při SV ohradě areálu byly vystaveny téměř nejvíce útokům nepřátel. Věž nad kaplí, která byla obdobná věži v S nároží kláštera, sloužila také k obraně. SHP uvádí, že klenba sklepa pod kaplí a také klenba mezi přízemím a patrem byla vložena při obnově snad již v raném baroku. K „restaurování“ kaple došlo za Trojera, současně se stavbou sýpek. Věž byla snesena až nad klenbu horního patra a odtud stavěna znovu věž s hodinami. Horní kaple je sklenuta kamenným žebrovím, mezi ním je vidět cihelnou výplň klenebních kápí. V zadržce nově otevřených jižních oken je ale vloženo profilované žebro, jehož původní umístění nedovedeme určit (otevřeno 1994). Důležité je zjištění, že ve stěnách i klenbě schodiště v síle zdi z přízemí do suterénu je opět užito archaických cihel stejných rozměrů, jako jsou užity ve staré sakristii. Sklepní prostor pod kaplí je vzdán z lomového kamene, v čele východní stěny je malá nika. Ze severní strany ústí do tohoto prostoru další vchod, který je zazděn. Procházelo se jím ze suterénu přílehlého severního křídla průrazem pod schodištěm v síle zdiva. Bez hloubkového SHP nelze jednoznačně říci, zda byl původní nebo dodatečně proražený, pískovcové ostění tu chybí.

V r. 1993 byly zahájeny práce, směřující k odstranění tolik diskutované vlhkosti kaple, zejména spodního podlaží – kaple sv. Václava s freskovou výzdobou ze 14. století. Interiér kaple trpěl vždy nadměrnou vlhkostí, již Kamil Hilbert navrhuje při komisi v r. 1920 odstranění této závady a také se pozastavuje nad necitlivým zásahem komunikace v blízkosti historických staveb (PA 1921, 269). Vlhkost způsobilo navržení zeminy kolem kaple, kde terén dosahoval o více než 1 m nad profilovaný pískovcový sokl. Také kolem východní stěny sýpky byl navržen terén téměř až pod okénka přízemí, svah vyspádován směrem ke kapli. Svrchní vrstvy byly navrženy při úpravách parku v 19. století, podél sýpky mohutná vrstva krytiny ze střech sýpek.

Při snižování terénu kolem kaple byla ve vzdálenosti cca 8 m severně od kaple odkryta koruna zdiva z lomového kamene v hl. – 30 cm pod soklem sýpky. Směřovala kolmo k východní stěně sýpky.

Dále pokračovalo v odkryvu archeologické oddělení Památkového ústavu Plzeň (Kamenická 1995, NZ). Archeologický výzkum postupoval nejdříve severně od odkrytého zdiva v sektoru B, pak jižně odtud v prostoru okolo kaple v sektoru A (obr. 8). Tam, 5 m severně od boku kaple byla v nižší úrovni zachycena další koruna zdiva, směřující souběžně s již odkrytou korunou zdiva k východu. Zdiva jsou od sebe vzdálena cca 2 m. Severněji položené zdivo bylo provázáno s podélným základem z lomového kamene, který ve vzdálenosti 3 m od základu sýpky směřuje dále k SV, souběžně s ním. Jde o přístavek královské rezidence, který rozšířil její prostor k východu. Při jeho jižní stěně přiléhalo schodiště, kterým se sestupovalo do suterénu severního křídla. Po zaměření směřuje přesně do výklenku s armovaným nárožím, již výše popsaným – ten je vlastně zazděným vstupem do interiéru severního křídla. V bočních stěnách schodiště z lomového kamene jsou kapsy po trámech o rozměru 25×25 cm, do nichž byly vloženy dřevěné stupně. Ty byly podloženy drobnými plochými tabulemi břidlice, které izolovaly trámy od vlhkého písčitého podloží. Oba boky schodiště jsou spojeny na maltu, severní základ je zřejmě provázán s východní stěnou přístavku (zakryto pod mladší fází zdiva). Tento základ je široký 80 cm, rozšířený zevnitř ve spodní úrovni, nevysoko nad základovou spárou, z vnější strany podstatně výše, odpovídá zvýšené úrovni terénu v 13./14. století. Na rozdíl od schodiště je spojen na jíl místy jsou užity druhotné kameny s bílou maltou. V interiéru přístavku (sektor B), pod torzem oblázkové dlažby s požárovou vrstvičkou je mohutnější vrstva jakési destrukce, obsahující převážně zlomky prejzů, zlomky raně gotické dlažby, která je doprovázena keramikou konce 13. století. Prvky dlažby jsou z jemně plavené hlíny, tvarované do forem, dobře pálené, zbarvené červeně a černě. Je tu řada různých tvarovaných prvků, poměrně

Obr. 8. Archeologický výzkum severně od královské kaple – 1993–5: 1 – základové zdivo severního křídla při kapli a přístavku schodiště, 2 – rozšíření základu sýpky v r. 1685, 3 – základy mladšího pohusitského objektu severně od kaple, překrývající starší základy gotického přístavku, 4 – opěrák, vložený dodatečně do prostoru schodiště.

drobných. Chybí konkávní a konvexní tvary, publikované jako nálezy z kaple v Plasích (Losos–Nechvátal 1972, 529). Zdá se, že obdobné nálezy jsou z kláštera opatovického a nově z Mnichova Hradiště, které bylo brzy osazeno cisterciáky z Plas. Dlažbě bude věnována samostatná studie.

Zlomky prejzů svědčí o tom, že objekt severně od kaple byl zastřešen prejzovou krytinou již během 13. století, také prvky dlažby je možné hodnotit jako luxusní provedení složitěho ornamentu. Po letošním výzkumu (sektor C – východně od podélné zdi přístavku), který měl za úkol zkoumat situaci vně objektu, se ukázalo, že východní stěna přístavku je založena do vrstev, obsahující keramiku 13. st. a také řidčeji roztroušené prvky dlažby. Přístavek vznikl tedy nejdříve na přelomu 13./14. st., ke zdění základu byl užit kámen s maltou ze staršího objektu. Pak se tu při rozdílném provedení základu přístavku a schodiště nabízí otázka, zda šlo o současnou stavbu. Je možné, že tu ve 13. století existovalo pouze kryté šíjové schodiště, předstupující před křídlo kaple. Obdobu předloženého schodiště vidíme u starého zaměření gotického opatství u brány (před meternichovskými úpravami z 1. pol. 19. stol.). Šíjové schodiště je tu rovněž předloženo z východní strany a sestupuje se jím do suterénu opatství.

Připojení zdiva základu k schodišti u kaple nemůžeme sledovat, téměř celé je překrývá základ mladšího objektu, patrně pohusitského. Jeho základ je širší (cca 1 m), spojený na jíl, nedbale vyzděný, využívá staršího základu a mírně se odklání k severu – pokračuje také dále k východu, snad až k obvodové hradbě, která je v těsné blízkosti. Využil i staršího podélného základu a snad i stěny ve vyšších partiích. Vnitřek interiéru byl tehdy

předělen mohutnou příčkou (1 m), přiloženou ke starému základu východní stěny. V jižní části objektu vznikla tedy předsíňka, široká 160 cm, vstupovalo se do ní od východu (zachycena levá líc vchodu). V tomto úseku je starý základ téměř zrušen, zbývá pár kamenů nad základovou spárou. Jeho spojení se severním bokem schodiště bude možné snad zjistit až po rozebrání mladšího základu, po dokumentaci. Jde o základy objektu, který vidíme na neoznačeném anonymovi severně od kaple na obr. 2. K jeho částečné demolici došlo současně při stavbě sýpky. Celou situaci při stěně sýpek narušuje základový výkop pro rozšířený fundament, pouze zdíva schodiště procházejí v nižších partiích pod základem sýpky.

Severní křídlo vznikalo velmi pravděpodobně současně s kaplí, tedy nejpozději kolem r. 1260. Vrstvy uvnitř sýpek jsou zničeny, vzaly za své během věků a častými úpravami severního křídla. Také schodiště bylo ještě v gotice zrušeno nebo alespoň zúženo, do jeho ústí při severním boku byl totiž vložen opěrný pilíř, který zabezpečoval armovalé nároží objektu z lomového zdiva. V tomto pilíři jsou užity stejné cihly jako ve zbytku paty klenby, která nasedla na severní stěnu schodiště.

Pod popsányými vrstvami a zdívem se nachází nejstarší vrstvičky, které můžeme řadit k prvním stavebním etapám kláštera. Lze je snad vztahovat k provizoriu, které mělo být podle tradovaných zpráv barokních keramik v těchto místech. Téměř ve všech odkrytých plochách (mimo schodiště) byla zachycena tenká maltová kra nažloutlé barvy, spočívající přímo na jemných podložních píscích. Na ní se objevuje v severní části tenká spálená vrstvička, místy mohutnější. Tyto stopy stavební činnosti jsou narušeny základy popsanych staveb.

Také samotná kaple přerušuje svým základem maltovou kru a patu profilovaného soklu je dokonce o 60 cm výše než tato maltová kra dosahující do 150–160 cm od obvodu základu kaple (sonda VI/93). Při letošním výzkumu 1995 byl v sektoru C, východně od podélného základu objeven žlábek, široký 70 cm a hluboký 25–30 cm, zahlubující se pravouhle do podložních písků, přetínající také maltovou kru se spálenou vrstvičkou. Při jeho začišťování nebyly nalezeny žádné známky stavebních destrukcí, celý je zaplněn mohutnou světlehnědou hlinitou vrstvou s drobnými hrudkami žlutavé malty. Je to táž vrstva, do které je zapuštěno zdivo přístavku, s několika málo zlomky keramiky 13. století a několika prvky raně gotické dlažby. Žlábek se objevuje v JV koutu sektoru C a prochází odkrytou plochou šikmo, po 3 m se pravouhle lomí a zabočuje pod mladší podélný základ. Zajímavé je zjištění, že při severní hraně jej lemuje řada lomových kamenů, která směřuje k severovýchodu sondy. U ní končí maltová kra, místy mizí. Uvnitř přístavku se při začišťování žlábek neobjeví.

Na poměrně malé ploše zkoumané severně od kaple (80 m²) je tedy poměrně složitý stavební vývoj, přestože se pohybujeme těsně u severovýchodní hradby areálu. V žádném případě nebyly na této ploše zachyceny hroby, ani v prostoru při závěru kaple.

Nález portálku před královskou kaplí r. 1952

Hospodářské družstvo, přemístěné do prostoru opatské zahrady, kopalo jámu pro váhu mezi západním průčelím kaple a ambity. 9. června bylo obnaženo nějaké zdivo – zbytky stavby, které byly zasypány různou sutí, zlomky cihel, lomového kamene, byl nalezen i hrubý kus nepolévané nádoby. Neodkrytá část byla z kamene a cihel, obnažena byla horní část pískovcového portálku. Zprávu o nález s vyobrazením podává kronikář B. Soukup v kronice města Plas v r. 1952 (obr. 9). Stavba byla tehdy přerušena, po instrukcích ŠÚPP Praha muselo být místo pro váhu hledáno jinde a portálek byl po fotografické dokumentaci zasypán.

Fotografie (správa PÚ objektu Plasy) a zápis v kronice jsou jediným dokladem o tomto nález. Jednoduchý lomený pískovcový portálek s okosenými kvádrky zaklenutí je velmi podobný portálkům schodiště v kapli. Líc zdiva vstupu pak je vyzděna z oněch velkých

9.června. Nález starého zdiva a žebrové klenby u sýpek.

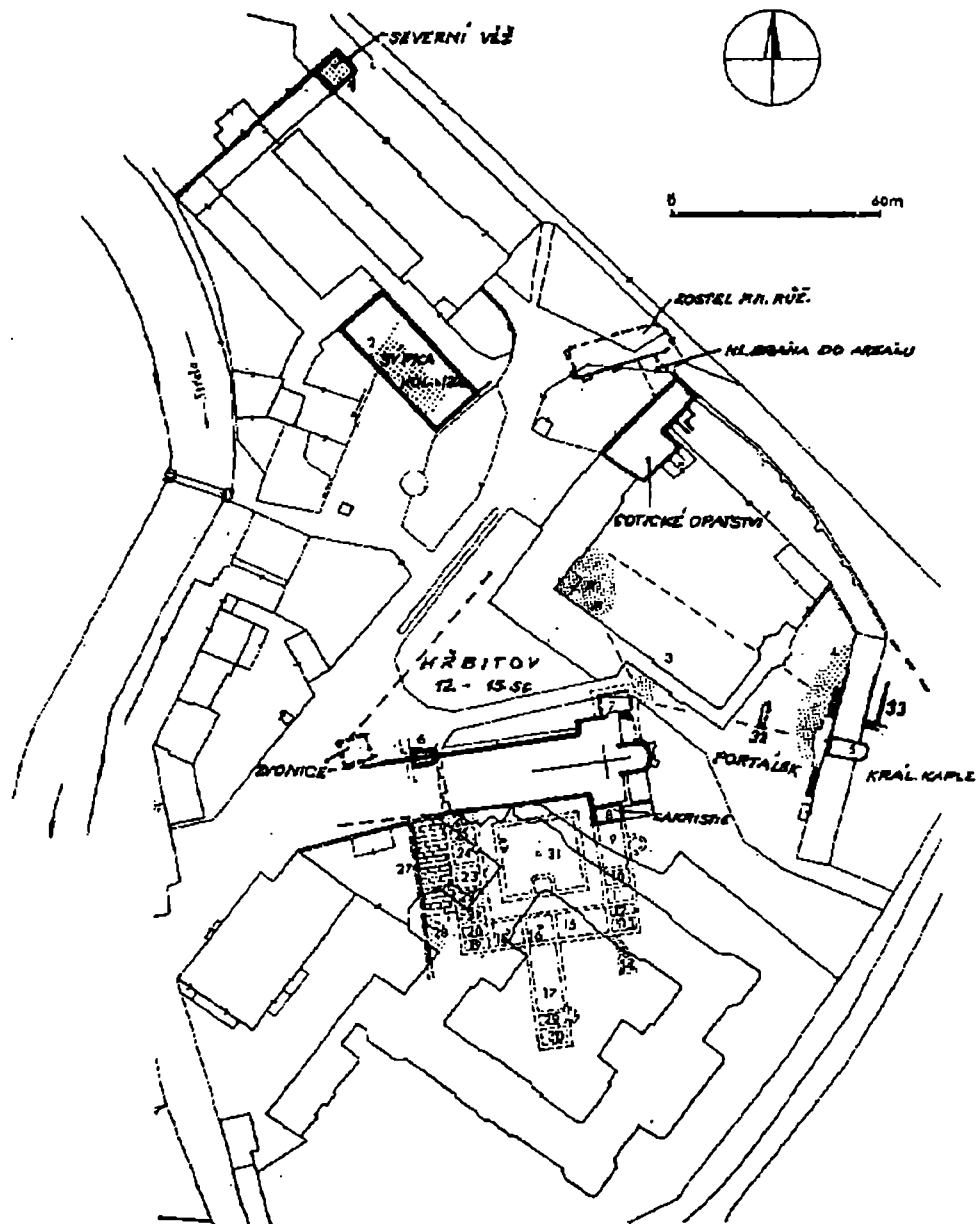
Obr. 9. Situace nálezu gotického portálu před průčelím kaple 1952.

cihel, které se objevují v suterénu královské kaple a sakristii středověkého konventu. Vstup do interiéru neznámé stavby je opět lemován kvádry jako v suterénu severního křídla při kapli. Zdá se, že portálek je orientován na osu vstupu do přízemí kaple, vzdálen od barokního schodiště asi 10 m. Obrázek z kroniky je dosti nepřesný, ale zhruba lze určit, kde bylo kopáno. Středověká stavba pokračovala pod JV křídlo ambitů při *salle terreně*, stavěné r. 1720 podle návrhu J. Santiniho proti průčelí královské kaple. Trhlina ve zdivu ambitů je pravděpodobně způsobena statickými poruchami, klesáním terénu mimo zdivo středověkého objektu. Mohlo by jít o jednu ze dvou velkých budov se stupňovitým štítem, která je na Willenbergovi znázorněna za závěrem kostela. Podle výstavnosti a umístění soudím, že tyto budovy patří k tzv. královskému okrsku ve středověké zástavbě kláštera.

Prelatura

Gotické opatství sousedilo na východě se stavbami královského okrsku a bylo s nimi zjevně nějakým způsobem propojeno. Podle výše uvedené ikonografie víme, že sestávalo ze 3–4 budov. Ne severu stály dvě úzké stavby o dvou podlažích, dvě jižní budovy pak byly prostornější, o 4 okenních osách. Jižní budova musela být při stavbě nového opatství odbourána, na jejím místě stojí střední sál. Na místě, kde bylo plánováno severní křídlo barokní prelatury, však zůstalo stát staré opatství. Snad z nedostatku financí a po Trojerově smrti nebylo již pokračováno ve stavbě. Severní stranu uzavřely ambity při *salle terreně*, částečně velké skleníky (obr. 4).

Domy starého opatství jsou přesně zaměřené a nakreslené v řezu a půdorysu na plánu z r. 1833, kdy Metternich uvažoval o přestavbě křídla. Do zaměření jsou vkresleny tužkou změny v interiéru prelatury, došlo k sjednocení fasády, výšky budov a střeš s novou prelaturou. K radikálnímu zásahu však bylo přistoupeno již dříve v samotném prostoru brány vedle opatství. Ta byla zbourána zcela i s předsíní a kuchyní starého opatství, které vystupovaly k prostoru průjezdu. Nad průjezdem byly pokoje pro hosty. Protože už úzký vjezd do klášterní brány nevyhovoval podnikání na panství za knížete Metternicha (plaská huť), byla odbourána nejen brána, ale i kostelík Panny Marie Růžencové s kočárovými po sz. straně. Zdiva starého opatství tedy zůstala zachována, pouze vestavěny příčky místností při západní stěně prostorné chodby. Sklepy zůstaly nedotčeny, nevyužívány, při SHP zaplave-

Obr. 10. Celkový plán areálu cisterciáckého kláštera v Plasích po zakreslení náleзовých situací (Kamenická, 1995).

ny vodou (Pavlík SHP 1976, 24). Do celkového plánu areálu (obr. 10) jsem vkreslila podle starého zaměření rovněž půdorys kostela Panny Marie R. u brány. V současnosti byl právě základ přístavku opatství u brány protnut trasou plynovodu v r. 1994. Před branou nebyly v průkopu zachyceny do hl. 1 m žádné další konstrukce opevnění, úroveň terénu pod komunikací je zvýšena novodobými násypy a zpevněním.

Shrnutím poznatků a srovnáním s ikonografií se nám v klášterním areálu v Plasích dovolná vydělovat okřesky klauzury, hřbitova, opatství, na severovýchodě královské budovy s dvoupatrovou kaplí, na západě hospodářská část. Zdá se, že během staletí nedocházelo k radikálním změnám ve funkcích staveb, ani k rozhodujícím přesunům. Snad ve 13., nejpozději v 14. století se již vydělilo z klauzury opatství, které bylo postaveno u hlavní brány kláštera. Pouze hřbitov severně od kostela, ve středu areálu, nebyl po husitských válkách již obnoven. Na jihu byla patrně již ve středověku rozsáhlá klášterní zahrada, stejně jako tomu bylo u raně barokního konventu a pak i ve vrcholném baroku, kdy zahrada byla rozšířena k jihovýchodu, s osou na střed refektáře nové konventní budovy.

Po husitských válkách zanikla řada klášterních staveb, které ještě v torzech vidíme na vyobrazení J. Willenberga. Nebyly už nikdy obnoveny, stavební materiál byl použit při barokních přestavbách.

Již ve Friedlově dizertační práci je vyslovena domněnka, že dvoupatrová kaple vznikla na místě starší svatyně, jejíž částí je suterén a snad i přízemí kaple sv. Václava. Základ a polygonální závěr z pískovcových kvádrů je však již stavbou poloviny 13. století. Rozhodující slovo tu bude mít hloubkový SHP, výsledky vnější archeologické sondy VI/93 tuto možnost nevylučují. Současný archeologický výzkum postupně odhaluje stavební vývoj východní části tzv. královské rezidence.

Jedním z dalších článků mozaiky, ze kterých se snažíme sestavit podobu středověkého cisterciáckého kláštera v Plasích, je objev zápisu z deníku L. Lábka r. 1920, tehdy ředitele muzea v Plzni. Podle náčrtku by bylo zřejmé, že východní částí transeptu baziliky byly uzavřeny jednoduchou apsidou. V současné době se chystá obnova pláště klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie, ke které je třeba přistupovat velmi citlivě. Sondy pod vnějšími omítkami přinesou jistě řadu dalších zajímavých zjištění a doplní tak současně vědomosti o stavbě románské baziliky.

Vynesení všech dosud známých nálezů do plánu areálu kláštera umožní orientaci při dalších průzkumech a celá tato práce je předkládána jako stručný souhrn dosavadních poznatků o stavebním vývoji kláštera, který má sloužit jako podklad dalším badatelům.

Literatura

- BUKAČOVÁ, I., 1994: O založení plaského kláštera ve světle klášterní kroniky Tilia Plassensis, Vlastivědný sborník severního Plzeňska č. 4/1994, 4–6.
- 1995: Tilia Plassensis, plaská bazilika – nejstarší a největší bazilika v českých zemích, Vlastivědný sborník severního Plzeňska, č. 1/1995, 8–9.
- ČECHURA, J., KUTHAN, J., 1980: Středověké stavby kláštera v Plasích, Památky a příroda 5, 203–217, Praha 1980.
- FRIEDL, A., 1918: Cisterciácký klášter v Plasích v době románské a přechodní, dizertační práce FFUK Praha, 1918, rkp.
- 1920/21: Archeologické bádání na Hůrce u Plzně a u klášterního kostela v Plasích, PA XXXII, s. 266–8.
- FRÝDA, F., 1977: Raně středověká osídlení okr. Plzeň-sever, Sborník muzea PS, s. 16–45.
- 1984/5: NZ Zě. muzea Plzeň, Výzkumy v Čechách, s. 147.
- HORYNA, M., 1980: Stavebně historický průzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Plasích, ul. archiv PÚ Plzeň.
- CHARVÁTOVÁ, K., 1992: Muzejní a vlastivědná práce 30, časopis společnosti přátel starožitností, Kolonizace plaského kláštera 1145–1250, 1250–1420.
- JAHN, J., Itinerář cesty do Citeaux r. 1699, 40 str. rkp., ul. SOA Litoměřice, M. I. 37.
- JUHA, J., NZ PÚ 1983, rkp.
- KAMENICKÁ, E., 1992: Nálezová zpráva Pam. ústavu Plzeň, archiv PÚ.
- KAMENICKÁ, E., 1995: Nálezová zpráva Pam. ústavu Plzeň, archiv PÚ.
- KUTHAN, J., 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, Praha 1983.
- LÁBEK, L., 1920: deník, rkp. (uloženo v ZMČ Plzeň – archiv AO – středověk).

- LANCINGER, I., LÍBAL, D., 1985: Historický vývoj klášterního areálu v Plasích, souhrn a doplňky, ul. archiv PÚ Plzeň.
- LÍBAL, D., PAVLÍK, M., 1980: Románská budova klášterního hospodářského dvora v Plasích, Umění XXVIII, s. 515–518.
- LÍBAL, D., CHARVÁTOVÁ, K., 1994: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku, Praha 1994.
- LOSOS, L., NECHVÁTAL, B., 1972: Rekonstrukce raně středověké dlažby v královské kapli v Plasích u Plzně, AR 24, Praha 1972, okr. archiv PLASY. Pamětní kniha plaské fary 1836, Streer, s. 11.
- PAVLÍK, M., LANCINGER, L., 1975, SHP konventa Plasy, ul. archiv PÚ Plzeň.
- 1976, SHP prelatury, Plasy, ul. archiv PÚ Plzeň.
- 1976, SHP sýpky s královskou kaplí, klášter Plasy, ul. archiv PÚ Plzeň.
- PODLAHA, A., 1909a: Posvátná místa království českého III, Praha.
- 1909b: Chronici Plassensis privati „Tilia Plassensis“ et M. Vogt, pars tertia, B. Schepl, pars II, Praha.
- 1909c: Popisy kláštera a kostelů v Plasích rkp. 1744 PA XXIII.
- SCHEPPL, B., 1744. Lapis sepulchralis..., ul. archiv NM v Praze, Plasy F 160/SOA Litoměřice, fond ŘC Osek, B IV 8.
- VOGT, M., 1729: Tilia Plassensis, SOA Litoměřice, ŘC Osek, B IV 3.
- SOMMER, P., 1983: Archeologia historica, s. 531–534.

Zusammenfassung

Das Kloster in Plasy

In 1994/95 erwähnte man den 850. Jahrestag der Gründung des Zisterzienserklosters in Plasy – es wurde mit einer Gemeinschaft aus Langheim in Deutschland wahrscheinlich um 1144 besetzt, es entstand unter dem Patronat vom tschechischen Herrscher Wladislaw II.

Unter der Regierung der Přemisliden in den 12. und 13. Jahrhunderten blühte es auf, in Böhmen wurden von dort aus weitere Zisterzienserkloster in Mnichovo Hradiště, Velehrad, Svaté Pole gegründet.

Von 1154 bis 1204 wurde die größte Basilika in Böhmen nach Master Ebrachs hier gebaut. Gleichzeitig entstanden der Konvent und später auch andere Nutz – und Repräsentationssteinbauten. In der Nähe vom Dom wurde ein mächtiger im Barockstil umgebauter Steinschüttboden gebaut, der zur Zeit in der Masse steht. Zu den Weiterumbauten und dem Aufbau des Areals kam es in der ihren Gipfel erreichenden Gotik unter Karl IV. Die gotische Abtei steht bis auf den heutigen Tag in den Fundamenten am Nordtor und sie wird in die neue Barockprelature eingegliedert. Das Klosterareal wurde früh umzäunt, im Norden wurde das Kloster mit einem ebenfalls im Torzo erhaltenen Abwehrturm geschützt. Die wirtschaftlichen Bauten entstanden das linke Ufer des Flusses entlang.

Zu den unbekannten Gebäuden gehört ein Provisorium des Klosters an Stelle der romanisch-gotischen Kapelle und ihres Nordflügels, sogenannt *resindentium regium*, der noch in den Barockchroniken beschrieben wurde. Zur Beleuchtung der Bauentwicklung des während der Hussitenkriege niedergebrannten und zerstörten Klosters soll diese mit der Ikonographie ergänzte Arbeit beitragen. Die älteste Abbildung stammt aus der Zeit um 1600 von Jan Willenberg, wo man viele Ruinen des mittelalterlichen Klosters sehen kann. Das Kloster erwachte zu neuem Leben erst nach 1620 und dann begann man das Areal zu renovieren, aber es wurde von den Schweden gegen Ende des Dreißigjährigen Krieges wieder niedergebrannt und ausgeplündert. Dann kam es zu vielen Demolierungen der mittelalterlichen Verbannung und dem radikalen Umbau der Basilika (in 1670).

Von 1711 bis 1740 wurde ein neuer Barockkonvent gebaut, der auf den mächtigen Lotsen und dem Holzrost gegründet war. Nacheinanderfolgend wurde ein alter Konvent an der Südbordwand der Basilika niedergeissen. Wir streben das Wasserregime des Barockkonvents in vollem Masse zu renovieren. Im Gipfelbarock kam es zu einem umfangreichen Umbau des ganzen Klosterareals; kurze Zeit darauf wurde das Kloster mit einer Reform Josephs II. in 1785 aufgelöst. Seit 1826 wurde die Herrschaft in Plasy zum Bestandteil des Eigentums vom Fürsten Metternich.

Deutsch von Lada Vodrážková

Abbildungen:

1. Jan Willenberg – Kloster von Plasy vom SW, um 1600.
2. Kloster von Plasy. Anonymus um 1670. Ölgemälde.
3. M. Vogt – Klosterareal vom NW und S 1712.
4. Klosterareal um 1785 – aus der Zeit der Klösterauflösung (M. Prusík).
5. Grundriß vor der Kirche. Die von A. Friedel aufgedeckten Fundamente im Jahr 1920.
6. Grundriß der Fundamente hinter der Kirche, die von A. Friedel im Jahr 1920 aufgedeckt wurden (St. Bartolomeus).
7. Gangprofil aus dem Kellergeschoß der Kapelle in die Abtei. An der östlichen Prelaturenwand. Situation im Jahr 1962.

8. Archäologische Erforschung nördlich von der Königskapelle. 1 – Fundamente des Norflügels bei der Kapelle und Anbau des Treppenhauses, 2 – Verbreiterung des Speicherfundaments im Jahr 1685, 3 – Fundamente eines jüngeren nachhussitischen Objekts nördlich von der Kapelle, die eine ältere gotische Fundamente eines Anbau überdecken, 4 – ein Stutzer, der sekundär in den Raum des Treppenhauses eingelegt wurde.
9. Fundsituation des gotischen Kleinportals vor der Fassade der Kapelle im Jahr 1952.
10. Gesamtplan des Areals des Zisterzienserklosters von Plasy nach der Einzeichnung der Fundsituationen.